

Польова Н.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"*

Poliova Nataliya

*Private Higher Education Establishment
«European Universit»*

Радченко О.В.

*аспірант кафедри менеджменту і маркетингу,
Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"*

Radchenko Oleksandr

*Private Higher Education Establishment
«European Universit»*

Власенко О.І.

*аспірант кафедри менеджменту і маркетингу,
Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"*

Vlasenko Oleksandr

*Private Higher Education Establishment
«European Universit»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ІНТЕГРОВАНИХ АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАННЯХ

FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN INTEGRATED AGRICULTURAL FORMATIONS

Анотація. Людський капітал є основою сучасної економіки, що визначає напрями та перспективи розвитку країн, галузей та організацій. З особливою актуальністю ця тема розкривається в агропромисловому комплексі, що характеризується специфікою функціонування та державного регулювання, неординарністю інфраструктури та вагомою роллю забезпечення продовольчої безпеки. Соціально-економічні умови формування та накопичення людського капіталу суттєво трансформуються у розрізі сільських територій, набуваючи особливого інституційного колориту та нетривіальної змістовності. Інноваційний вектор розвитку аграрної сфери зумовлює необхідність розширення та поглиблення теоретичних засад управління людським капіталом, діалектики видів та класифікацій, адаптації способів та механізмів капіталізації. Становлення економіки знань можливе лише за умов циркулярного заломлення людського потенціалу, що перманентно генерує нові форми капіталу на розширеній основі. У рамках цього дослідження показано роль та значення агропромислової інтеграції у забезпеченні продовольчої безпеки населення. Розкрито економічні

проблеми, фактори, умови та передумови розвитку агропромислової інтеграції.

Ключові слова: людський капітал, інтеграційні процеси, інтеграційні структури, агропромисловий комплекс, агропромислова інтеграція.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах, які характеризуються зростанням економічної нестабільності, прискоренням темпів розвитку та підвищенням рівня конкурентоспроможності підприємств, а також наслідками світової фінансово-економічної кризи, зростає значення інтеграційних процесів у агропромисловому комплексі (АПК). Ці процеси спрямовані на впровадження інновацій, що забезпечують оновлення технічної, технологічної та організаційної бази сільськогосподарського виробництва і створення нової конкурентоспроможної продукції.

Розвиток інтеграційних процесів у сільському господарстві та АПК є ключовою умовою, що суттєво впливає на ефективність діяльності суб'єктів господарювання галузі, включаючи

їх організаційно-економічну та фінансову стійкість. Вони прямо залежать від ефективності управління та розвитку людського капіталу. Проблеми кадрового забезпечення сільського господарства, такі як зниження професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зниження укомплектованості штатів, відтік трудових ресурсів із сільської місцевості, низьке повернення випускників на роботу після здобуття освіти, зниження престижності аграрних професій змушують до пошуку науково обґрунтованих рекомендацій та механізмів залучення, розвитку та ефективного використання людського капіталу в аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти проблеми формування й використання людського капіталу в агропромислових формуваннях, а також наукове забезпечення їхнього розвитку, стали об'єктом досліджень таких вітчизняних економістів, таких як М. Олієвська [1], Д. Утеченко [2], О. Бородіної, О. Качмар [3], В. Купріна [4], Т. Житник, С. Батажок [5], Д. Коляденко [6] та інших. Вони досліджують якісні характеристики людського капіталу, такі як знання, здібності та мотивація, що формують образ кожного працівника. Вчені вказують, що для формування людського капіталу необхідно виділяти кошти з поточного споживання, проте з часом ці інвестиції призведуть до підвищення продуктивності та доходів власника.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Деякі аспекти, пов'язані із розвитком сільських територій та агропромислових формувань як складових системи відтворення та використання людського капіталу, потребують подальшого узгодження у теоретичному та методичному плані, а на практичному рівні існує необхідність у обґрунтуванні напрямків, які сприятимуть розширеному відтворенню людського капіталу в агропромислових формуваннях, а також визначенні стратегічних орієнтирів для його подальшого розвитку.

Мета статті. На основі узагальнення досліджень науковців запропонувати авторський підхід щодо особливостей розвитку людського капіталу в інтегрованих агропромислових формуваннях.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивною основою розвитку інтегрованих утворень в агропромисловому комплексі регіону є наявність складних галузевих економічних зв'язків між усіма його суб'єктами, що створюють інтегровану економіку, в якій різні її сектори, переважно сільське господарство та переробна

промисловість, спільно ефективно працюють та функціонують.

Умовами та передумовами для розвитку інтеграційних процесів у сфері агропромислового виробництва:

- виявлення організаційно-економічних умов розвитку інтеграційних процесів у агропромисловому виробництві шляхом проведення детального аналізу регіональних особливостей агропромислового виробництва;
- обґрунтування моделей та механізмів створення інтегрованих структур в АПК регіону;
- створення на кожному етапі становлення та розвитку інтегрованих об'єднань різних організаційних форм необхідних економічних умов;
- формування фінансових, податкових, цінкових, законодавчих та кредитних механізмів регулювання виробничої та економічної діяльності інтегрованих структур.

Таким чином, основними факторами, що найбільше сприяють агропромисловій інтеграції в сучасний період, є:

- необхідність відновлення порушених виробничо-господарських зв'язків між сільським господарством і переробною промисловістю.
- диспаритет цін між продукцією сільського господарства і матеріально-технічними ресурсами.
- можливість взаємовигідного обміну при просуванні продукції від виробника до споживача.
- можливість підвищення ефективності управління власністю.
- досягнення балансу інтересів учасників через їх координацію та управління в агропромислових формуваннях [1].

Разом з тим, ефективні інтегровані структури АПК повинні враховувати такі обставини:

- відомчу роз'єднаність виробничих підприємств у сфері переробки сільськогосподарської продукції, а також підпорядкованість різним керівним органам, що перешкоджають інтеграції;
- прискорене зростання концентрації промислового виробництва, нерідко проявляється у будівництві великих переробних підприємств, що вимагає стабільності сировинної бази для повного та рівномірного завантаження їх потужностей по порох року;
- поглиблення спеціалізації та підвищення концентрації сільськогосподарського виробництва на основі міжгосподарської кооперації, створення агропромислових підприємств (таких як комплекси з відгодівлі свиней та великої рогатої худоби, птахофабрики, тепличні комбінати)

вимагають ефективної координації з підприємствами сфери переробки та торгівлі;

- соціальні аспекти (проблеми зміни соціальної структури зайнятих у сільському господарстві працівників, нормалізації їх гендерного та вікового складу, скорочення відтоку молоді з села, підвищення річного доходу працівників тощо);

- техніко-економічні фактори, до яких належать річна продуктивність праці, економічні результати діяльності підприємств і т. д.;

- технічні фактори (сукупність способів і технологій одержання та переробки сільськогосподарської сировини, її переробки, транспортування, складання, зберігання та доведення до споживача) [2].

Тим не менш, загалом в АПК поки що зберігається несприятлива обстановка. Низькі інвестиційні можливості сільськогосподарських товаровиробників суттєво обмежують розвиток виробництва в умовах оновлених економічних відносин. Єдиний правильний шлях виходу з кризи, що тривала, – максимальне використання можливостей науково-технічного потенціалу галузі у відновленні та розвитку реального сектору економіки та надання йому інноваційного вектора.

Освоєння та подальше широкі поширення інновацій стають ключовими факторами зростання виробництва та зайнятості у сільському господарстві. Саме тут криються найбільш суттєві резерви покращення якості продукції, економії трудових та матеріальних витрат, зростання продуктивності праці, удосконалення організації виробництва та підвищення його ефективності.

Усе це, зрештою, зумовлює конкурентоспроможність підприємств і їх продукції на внутрішньому і світовому ринках, поліпшення соціально-економічної ситуації у аграрному секторі. Людський капітал є джерелом формування згуртованого кадрового корпусу, здатного забезпечити зростання продуктивності праці та за умови інтеграції всіх наявних ресурсів – становлення соціально-економічної системи на інноваційній основі.

Особливості сільськогосподарського виробництва разом із участю цієї галузі у забезпеченні продовольчої безпеки та розвитку економіки визначають необхідність застосування специфічних підходів управління людськими ресурсами. Світовий досвід становлення аграрного ринкового середовища, як і закономірності її сучасного функціонування, свідчать про визначальну роль людського капіталу на темпи

економічного розвитку та науково-технічного прогресу галузі. Найважливішу роль в цьому процесі грає невлонима частина капіталу, представлена людськими ресурсами, їх знаннями, досвідом, професійними компетенціями [3].

Модернізація сучасних економічних систем, індустріалізація аграрної сфери, трансформація інституційних перетворень сільськогосподарського сектора визначає специфічні умови формування людського капіталу в агропромисловому комплексі:

- недостатній демографічний потенціал надає стримуючий вплив на формування людського капіталу в сільськогосподарській галузі. Незважаючи на те, що одна людина не дорівнює одній еталонній одиниці людського капіталу, проте кількісний фактор визначає еволюцію її розвитку в територіально-галузевому розрізі.

- наявність яскраво виражених гендерних дисбалансів формування робочої сили в сільській місцевості.

- старіння населення внаслідок збереження стійкої тенденції його природних втрат надає негативний вплив на можливості капіталізації людського потенціалу в аграрній сфері.

- освітній рівень працівників аграрного сектора значно поступається всім іншим видам діяльності і майже втричі нижче середнього показника по галузях.

- рівень оплати праці аграрному секторі істотно нижчий, ніж у інших економічних видах діяльності. Це свідчить про зростання дисбалансу між зростаючою орієнтацією персоналу на заробіток і резервами сільськогосподарських організацій матеріального стимулювання, що знижуються. Через війну перетворення сільськогосподарської галузі не сприяло формуванню ринкової свідомості, а сприяло підризу трудової мотивації.

- висока зношеність фізичного капіталу сільськогосподарських підприємств не стимулює процес оновлення його людської складової.

- нерозвиненість соціальної інфраструктури за одночасно високого рівня забезпеченості житлового фонду одного жителя. Безперечно, відсутність достатньої кількості соціальних установ, об'єктів громадського харчування та роздрібно-торгівлі, спортивних та розвиваючих центрів є як причиною, що стримує розвиток людського капіталу в аграрній галузі, так і наслідком його відтоку із сільської місцевості [4].

Узагальнюючим індикатором розвитку соціальної інфраструктури може виступати розподіл міських та сільських мешканців у регіональному розрізі. Внаслідок об'єктивних причин людина

обирає найбільш комфортні умови проживання, тим самим формуючи територіально-галузеву структуру населення. Замкнене коло соціально-економічних проблем, що виникло, виступає одним з «вузьких» місць системи формування, накопичення та збереження людського капіталу в даній сфері. Причому остання умова є головним чинником перетворення людських ресурсів у капітал з позиції найширшого його розуміння. Теоретично формування та накопичення людського капіталу може здійснюватися за межами сільського регіону, що, безсумнівно, вплине на його якісну складову. Забезпечення безпеки висококваліфікованих професійних кадрів, закріплення їх на місцях, надання соціальних гарантій та гідних умов життєдіяльності зумовлює ефективність механізму капіталізації людського потенціалу.

– підвищення мобільності людського капіталу значною мірою знижує його міграцію, як у світлі збереження традицій землекористування, а й у вигляді відсутності обмежень інформаційного взаємодії. Формування сучасної інформаційної платформи дозволяє нарощувати людський капітал в умовах сталості просторового місцезнаходження, що дуже актуально для аграрної галузі. Технологічні особливості сільськогосподарського виробництва найчастіше є обмежувачем вільного переміщення трудових ресурсів. Поряд з іншими факторами це є однією з причин міграції кадрів в інші сфери діяльності. Розширення доступності отримання інформації та економічної свободи суб'єктів господарювання знижує ризик відтоку кадрів та закріплення їх у сільській місцевості.

– цифровізація всіх сфер економіки, що сприяє підвищенню мобільності населення та суттєво розширює географічні межі трудової діяльності аграрного населення. Реалізація цих завдань буде можлива в умовах відповідності теоретичних та практичних навичок сільськогосподарських працівників рівню інформаційно-комунікаційних технологій, що склався, з метою автоматизації та роботизації виробничих функцій і технологічних процесів.

– урбанізація виробництв аграрного сектора в результаті виникнення міських прикладів ведення сільського господарства за допомогою вирощування плодово-ягідних культур, розведення різних аквакультур і т.д. на територіях великих населених пунктів [5].

Формування людського капіталу відрізняється тривалістю внаслідок планомірного періоду життєдіяльності протягом кількох поколінь. Його накопичення визначається досконалістю реалі-

зації соціальноорієнтованої та економічно ефективної політики держави в галузі освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та професійної підготовки кадрів. В аграрній сфері додаткове значення має природно-кліматичний фактор, система землекористування що склалася, технологічна сезонність сільськогосподарських робіт, виробнича необхідність поєднання трудових процесів, специфічні соціально-побутові умови життя сільського населення. У цих умовах удосконалення системи формування людського капіталу в аграрній сфері, підвищення освітнього рівня кадрового потенціалу, сприяння безперервності навчання та професійного перенавчання упродовж трудової діяльності відіграють першорядну роль у накопиченні людського капіталу в аграрному секторі.

Трансформація знань та формування людського капіталу в аграрній сфері є двостороннім процесом. З одного боку, це передбачає наявність знань та бажання безпосередньо людини. Наслідком цього виступає продукування навичок та кваліфікації у конкретній доход, виражений у товарній чи нефінансовій формі. Ефективністю процесу формування знань буде виступати збільшення прибутку, величина якого зростатиме пропорційно зростанню, що застосовуються на практиці знань та навичок. З іншого, необхідні певні соціально-економічні умови, що сприяють їх перетворенню на прибутковий капітал. Дієвість системи аграрної освіти та перенавчання, рівень оплати праці в галузі, швидкість впровадження інновацій та рівень інвестиційного забезпечення, розвиненість соціальної інфраструктури визначають не лише інтенсивність розвитку сільських територій, а й якість формування людського капіталу в агропромисловому комплексі.

Розвиток аграрного людського капіталу характеризується наступними особливостями:

– якість людського капіталу визначає головні напрямки та тенденції розвитку аграрного сектору. Сільське господарство належить до небагатьох галузей економіки, які відзначаються високим рівнем використання живої праці не лише через недоліки матеріально-технічної бази, але й через об'єктивні умови його ведення. Повністю замінити людину в цій галузі практично неможливо, оскільки особливістю сільського господарства є наявність живих організмів, які потребують безпосередньої участі людини в процесі їх життєдіяльності;

– знання, навички та досвід, що складають інтелектуальну основу людського капіталу, накопичуючись з часом, можуть як збільшувати свою цінність, так і зменшувати її;

– рентабельність людського капіталу в сільському господарстві зростає до певної межі, яка обмежується верхньою межею активного трудового віку;

– створення аграрного людського капіталу потребує постійних і зростаючих витрат від індивіда та суспільства, пропорційних рівню розвитку цього капіталу;

– структура, характер, джерела та інтенсифікація інвестування в людський капітал залежать від історичних, галузевих, культурних особливостей та традицій;

- інвестиції в людський капітал повинні бути спрямовані на отримання вищого прибутку. Тому фінансування людського капіталу в аграрному секторі має пріоритетне значення, оскільки є основним джерелом створення нових знань, які згодом перетворюються на додатковий продукт;

– інвестиції у розвиток людського капіталу дозволяють отримати економічні та соціальні ефекти, що відзначаються своєю значущістю, тривалим періодом отримання та інтегральним характером взаємодії;

– індивідуальний контроль за використанням накопиченого людського капіталу не залежить від джерел інвестицій, які сприяють його розвитку [6].

Ядром механізму формування людського капіталу є інвестиції в його розвиток, які сприяють поступовому збільшенню доходів та зростанню продуктивності. Всі витрати, спрямовані на досягнення цих цілей, слід розглядати як поточні інвестиції, що в майбутньому компенсуються матеріальною винагородою, кар'єрним зростанням або соціальним статусом. Виходячи з цього, найбільш пріоритетні інвестиції в людський капітал включають:

– витрати на охорону здоров'я, правильне харчування та фізичну підготовку, які разом підтримують біофізичне та інтелектуальне здоров'я людини;

– інвестиції в освіту на всіх етапах розвитку особистості: від дошкільних закладів та шкільного навчання до вищої освіти, перенавчання, стажування і курсів підвищення кваліфікації;

– витрати на створення комфортних житлових умов і покращення існуючих, з урахуванням дотримання необхідних санітарно-гігієнічних норм і наявності необхідної інфраструктури;

– інвестиції в культурно-моральну освіту, туристичну діяльність та відпочинок;

– інформаційно-комунікаційні витрати на інноваційний розвиток людини.

Формування дієвих передумов, соціально-економічних умов та об'єктивних обставин для

розвитку та закріплення людського капіталу на місцях значною мірою залежить від об'єктів інвестування в аграрній сфері. Недостатнє фінансування формування людського капіталу на всіх етапах його розвитку сприяє виникненню інноваційної пасивності як у безпосередніх носіїв людського капіталу, так і у суб'єктів господарювання. Це особливо помітно в тих видах діяльності, де є висока ймовірність ризику, значні фінансові витрати, брак висококваліфікованого персоналу, велика затримка між інвестиціями та отриманням результатів, тобто в агропромисловому комплексі.

В умовах формування ринкової економіки в аграрній сфері ключовими принципами накопичення та збереження людського капіталу є самоорганізація сільського населення та самоврядування господарюючих суб'єктів, а також ефективність ринкових інститутів, які сприяють різноманітності форм власності та підвищенню конкуренції. У цьому контексті формування та оптимізація людського капіталу в цій галузі потребують активного вдосконалення через розробку та реалізацію цілісних та ефективних заходів і механізмів його управління.

Висновки і пропозиції. Вплив людського капіталу на інтегровані агропромислові формування є суттєвим і багатостороннім, охоплює аспекти ефективності, інновацій, соціальної відповідальності та економічної стійкості. Високий рівень кваліфікації працівників дозволяє агропромисловим формуванням впроваджувати сучасні технології та методи виробництва, що підвищує продуктивність і якість продукції. Ефективне управління ресурсами, включаючи земельні, водні та трудові ресурси, залежить від кваліфікованих менеджерів, які можуть оптимізувати виробничі процеси та знижувати витрати. Людський капітал сприяє розробці нових технологій і методів виробництва. Працівники, які мають доступ до сучасних знань і наукових досліджень, можуть впроваджувати інновації, що підвищують ефективність агропромислових формувань. Мотивація і підприємницькі здібності працівників сприяють пошуку нових рішень і бізнес-моделей, які можуть збільшити додану вартість продукції та розширити ринки збуту. Інвестиції в людський капітал, такі як навчальні програми і соціальні ініціативи, сприяють покращенню умов життя і праці в місцевих громадах, де діють агропромислові формування. Агропромислові формування з висококваліфікованими працівниками можуть краще адаптуватися до змін ринкових умов і вимог споживачів, що забезпечує їм конкурентні переваги на ринку.

Література:

1. Олієвська М.Г. Людський капітал у контексті досягнення Цілей сталого розвитку. *Фінанси України*. 2019. № 12. С. 32–43.
2. Утеченко Д.М. Методичні підходи до трактування поняття «людський капітал». *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 68–72.
3. Качмар О.В. Інвестиції в людський капітал аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 16. С. 23–27.
4. Крупін В.Є., Злидник Ю.Р. Людський капітал в інноваційному розвитку сільських територій України: ментальні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 778. С. 238–244.
5. Батажок С.Г. Соціально-економічні гарантії активізації інвестицій у «людський капітал». *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 4. С. 216–222.
6. Коляденко Д.Л. Людський капітал – фактор інституціональної трансформації в АПК. *Ефективна економіка*. 2017. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5620>

References:

1. Oliivska M. H. (2019) Liudskiy kapital u konteksti dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku [Human capital in the context of achieving sustainable development goals]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 32–43. [in Ukrainian]

2. Utechenko D. M. (2018) Metodychni pidkhody do traktuvannia poniattia «liudskiy kapital» [Methodical approaches to the interpretation of the concept of «human capital»]. *Ahrosvit – Agrosvit*, no. 11, pp. 68–72. [in Ukrainian]
3. Kachmar O. V. (2014) Investytsii v liudskiy kapital ahrarnykh pidpriemstv [Investments in human capital of agrarian enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, no. 16, pp. 23–27. [in Ukrainian]
4. Krupin V. Ye., & Zlydnyk Yu. R. (2013) Liudskiy kapital v innovatsiinomu rozvytku silskykh terytorii Ukrainy: mentalni aspekty [Human capital in the innovative development of rural territories of Ukraine: mental aspects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»*. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*, no. 778, pp. 238–244. [in Ukrainian]
5. Batazhok S. H. (2013) Sotsialno-ekonomichni harantii aktyvizatsii investytsii u «liudskiy kapital» [Socioeconomic guarantees of activation of investments in «human capital»]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine*, no. 4, 216–222. [in Ukrainian]
6. Koliadenko D. L. (2017) Liudskiy kapital – faktor instytutsionalnoi transformatsii v APK [Human capital – factor of institutional transformation in AIC]. *Efektivna ekonomika*, no. (5). Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5620>

Summary. Human capital is the basis of the modern economy, which determines the directions and prospects of the development of countries, industries and organizations. With particular relevance, this topic is revealed in the agro-industrial complex, which is characterized by the specificity of functioning and state regulation, the extraordinary nature of the infrastructure and the important role of ensuring food security. Socio-economic conditions for the formation and accumulation of human capital are significantly transformed in rural areas, acquiring a special institutional color and non-trivial content. The innovative vector of the development of the agrarian sphere necessitates the need to expand and deepen the theoretical foundations of human capital management, dialectics of types and classifications, adaptation of methods and mechanisms of capitalization. The formation of a knowledge economy is possible only under the conditions of a circular refraction of human potential, which permanently generates new forms of capital on an expanded basis. This study shows the role and importance of agro-industrial integration in ensuring food security of the population. Economic problems, factors, conditions and prerequisites for the development of agro-industrial integration are disclosed. The development of integration processes in agriculture and agro-industrial complex is a key condition that significantly affects the efficiency of business entities in the industry, including their organizational, economic and financial stability. They directly depend on the efficiency of management and development of human capital. Problems of human resources in agriculture, such as a decrease in the professional and qualification level of employees, a decrease in the staffing of states, an outflow of labor resources from rural areas, a low return of graduates to work after obtaining an education, a decrease in the prestige of agricultural professions force the search for scientifically based recommendations and mechanisms of attraction, development and effective use of human capital in the agricultural sector of the economy.

Key words: human capital, integration processes, integration structures, agro-industrial complex, agro-industrial integration.